

WORD-PLAY AND STYLISTIC CONTRAST IN THE NOVEL O SUTĂ DE ANI DE ZILE LA PORȚILE ORIENTULUI BY IOAN GROȘAN

Inga Druță

Hab. Dr., "Bogdan Petriceicu-Hașdeu" Institute of Romanian Philology, Chișinău, Moldova

Abstract: In the historical parodic novel *One hundred years at the Gates of the Orient* by Ioan Groșan, the narrative and dialogues are characterized by the combination of various linguistic registers (from colloquial to archaic, but also surprisingly neological) and ingenious wordplays. In the text, language games have a special role; their rules are set "by contract" between the participants in the game, any change in them, causing changes in the nature of the statement. Participants in the language act, regardless of the role they play, become "targets" of the statement that cause displacements, alterations, in order to create parodic effects. In this paper we will analyze the wordplays (such as zeugma), the elements of playful onomastics and the stylistic contrast situations, through which the author performs playful and ironic effects.

Keywords: postmodernist novel, parody, wordplay, zeugma, stylistic contrast

O sută de ani de zile la porțile Orientului este un roman istoric parodic, ce înfățișează peripețiile a doi călugări trimiși în solie la Vatican și pe cele ale lui Barzovie-Vodă, domn al Moldovei mazilit, care se duce la Stambul să afle de la ce i s-a tras mazilirea și să își recupereze scaunul. Este, în același timp, un metaroman, adică un roman despre scrierea unui roman și despre cochetatul – sub forma pastișei – cu toată literatura română de până atunci. A fost publicat mai întâi sub formă de foileton, înainte de 1989, în *Viața studentească*, iar după Revoluție și sub formă de roman și a primit premiul URSS în 1992.

Ioan Groșan se amuză parodiind stilul și personajele sadoveniene: voievozi detronați, călugări călători, sfinți vicleni și sfinți credincioși, hanuri unde se spun povești, o incursiune prin Delta. Narațiunea și dialogurile se caracterizează prin combinarea a diverse registre lingvistice (colocvial, arhaic, modern-neologic) și prin ingenioase jocuri de cuvinte. În text, jocurile de limbaj au un rol deosebit; regulile lor sunt stabilite „prin contract” între participanții la joc, orice modificare a acestora angrenând transformări în natura enunțului. Participanții la actul de limbaj devin, indiferent de rolul pe care îl joacă, „ținte” ale enunțului care provoacă deplasări, alterări, cu scopul de a crea efecte parodice.

Intențiile ludice ale autorului sunt evidente în alegerea numelor unor personaje: *Preasfinția Sa Amfibie*, *biv-vel-vornicul Stronțiu*, *vel-comisul Agache Natriul*, *sărdariul Basile Neașul*, *surorile Acetosa* din Veneția (aluzie la firea acră a acestora, fete bătrâne), *surugiul Dutin* („Surugiul era poreclit *Dutin*, deoarece orice spunea, obișnuia să adauge fără răutate către celălalt și-un «Du-te-n...», care-n moldovenește suna «Du-ti-n...»”, p. 297). În același spirit șăgalnic, iapa spătarului Vulture se numește *Laika*.

Urmând ideea de bază a poeziei postmodernismului: recuperarea, resemantizarea, „reciclarea” de stiluri sau palimpsestul, Groșan deformează, în mod savuros, dictoane latine sau proverbe românești: „Animi volant, corpora manent” (p. 9; după *Verba volant, scripta manent*); „Dar cum, *mutatis demonstrandum*, trăim în alte timpuri și-n alte încăperi, suntem convinși că laudele noastre, desigur, ar mâhni-o peste măsură.” (p. 151); „Cu un Vodă mazilit nu cad numai două silabe, cade un om, o ființă cuvântătoare, o familie, o curte, ba chiar,

mutatis demonstrandum, o soțietate.” (p. 54; contaminare a două dicțoane: *mutatis mutandis* și *quod erat demonstrandum*); „O, tempora! O, hostes!” (p. 153; pastișă după expresia atribuită lui Cicero *O, tempora! O, mores!*); „O soțietate fără Vodă e ca o oiște fără gard.” (p. 54; enunț format după modelul unor proverbe românești cum ar fi: *Omul fără dușmani e ca râul fără bolovani*; *Omul fără noroc e ca tămâia fără foc*, contaminat cu expresia idiomatice *a (o) nimeri* (sau *a da*) (*ca Irimia*) *cu oiștea-n gard*, pentru a spori efectul ironic); „Mazilirea domnilor – grija cărturarilor” (p. 109; trimitere la expresia *schimbarea domnilor, bucuria nebunilor*); „– În adevăr, domn am fost și *nimic din ce-i al Cezarului n-am dat c-o mână ca s-o spăl pe cealaltă*.” (p. 21; contaminare comică între expresiile *să dăm cezarului ce e al cezarului* și *o mână spală pe alta*); „Veți înțelege astfel, scumpă doamnă, emoția firească ce mă paște: *sunt om și nimic din ce-i femeiesc nu mi-e strein*.” (p. 174); „– Îmi pare rău pentru dumneata – spuse viziriul. Viața ne pune uneori în niște situații din care cu greu ieșim *cu turbanul curat*.” (p. 103; adaptare glumeață a expresiei *a scăpa cu fața curată*, în gura unui personaj turc); „Și, scurtă vorbă, cei doi frați mai tăifăsuiră puțin, timp în care Metodiul îl lămurii la ureche despre rosturile umbletului lor, de i se făcu lui Dărăban părul măciucă; abia acum își dădu el seama căte cărți citise Metodiul cu banii luați pe oile vândute. Vorba ceea: *ai oi, ai parte; ai parte, ai carte; ai carte, mare brânză!*” (p. 33).

Discursul descriptiv se construiește și printr-o succesiune de enumerații, alăturarea termenilor aparținând unor câmpuri lexicale diferite, fiind în mod evident ironică: „La începutul secolului al XVII-lea, pe ulițele și-n piețele Stambulului, în șandramalele albicioase și cocoțate vraște unele peste altele ale păgânilor, pe țărurile Bosforului înțesate de *barcagii*, de *bragagii*, de *iaurgii*, de *lactagii*, de *halvagii*, de *geamgii*, de *cheflii*, de *scandalagii* și *reclamații* hazlii, sultanul părea să aibă răbdare cu oamenii.” (p. 48). Criteriul de ordonare este mai mult fonetic, sonor, întrucât termenilor de origine turcă, mai ales din domeniul culinar, adoptați generos de limba română, le sunt alăturați alții, care „se pierd” în context, își ambiguizează semnificațiile pe baza similarității de ordin fonetic: „N-apucă drumețul, amabil și ușor stânjenit, să cumpere o *acadea* de-o *para* sau, mă rog, o *chiftea*, că, *techer-mecher*, cu o *temenea*, i se oferă *halva*, *baclava*, *ciulama*, *beizadea*, *iofca*, *peltea*, *pafta*, *zalhana*, *cafea*, *cherestea*, *mucava*, *mușama*, *musaca*, *dușumea*, *macara*, *telemea* și *brânză*.” (p. 49).

Stilul expunerii este aluziv, ludic și ironic, prin apelul la jocurile de cuvinte: *eunucă* (p. 10 – o încercare ludică de creare a unei paradigme); „Sima-Vodă cel Bătrân *era un om nu mare de stat*, însă *era un mare om de stat*.” (p. 101); „Bătrânețea și timpul petrecut în tinerețe la Țarigrad în calitate oficială de capuchehaie, când *trebuia să stea cu ochii în patru să nu-și piardă capul*, îl făcuseră *să-și piardă vederea la un ochi, dar nimeni nu știa exact la care. O paralizie parțială a piciorului stâng îi făcea piciorul drept foarte vioi...*” (p. 101); „Ea ieșea gătită, *cânta o doină-n cor*, mulgea oile, abia se uita la el.” (p. 46); „Ea, cadâna, stătea în picioare *îmbrăcată pușcă*, nota ceva pe-o tăbliță și număra: –...o sută cincii, o sută șase, o sută șapte... Mai la vale, la picioarele ei, un om mic, mușchiulos, *numai în fes și-n indispensabiliisine qua non*, făcea flotări în ritmul numărătorii.” (p. 58); „În fine, la flotarea cu nr. 203, sultanul Beşiktaş Mehmet Hamza *își făcu semnul semilunii* și se ridică de pe covorul cu bătălia de la Nicopole.” (p. 58); „Zbignew: – Și timpul cum a fost? – Timpul, hm, destul de bun – spuse Metodiul. – Ceva ploii? – Vag. – *La noi a bătut gheața* – interveni Bijinski. A făcut rapița praf. Cădea gheața ca plumbul. – *La noi au bătut tătarii*, pe o porțiune destul de întinsă – zise Metodiul. Au încurcat toată cânepa.” (p. 186); „Descărcară *cu chiote, cu vaiuri* bagajele și peștele din barcă, apoi pășiră pe mal.” (p. 203); „Unul din iezuiți, mai tinerel, avea *fața ciupită de asceză*.” (p. 309); „– Da, da – încuviință turcul –, nu suntem deștepți per total, au ieșit și proverbe în această privință pe seama noastră, dar, în timp ce *alții făceau proverbe cu noi, noi făceam cuceriri cu ei*.” (p. 342).

O figură de stil la care apelează frecvent Ioan Groșan în pânza narativă a romanului este **zeugma** (gr. „legătură”, „înjugare”), care constă în punerea pe același plan sintactic a unor elemente contrastante semantic. Elementele asociate formal pot fi diferențiate prin caracterul lor abstract, respectiv concret: „Cu glas scăzut, cuviincios, invitații schimbau între ei *impresii, informații, solnițe, ardei iuți.*” (p. 130); „– Mă plictisesc îngrozitor! – șopti tătăroaica, uitându-se în toate părțile. Degeaba știu scrisul și cititul. N-am cu cine *schimba o impresie, o locuțiune*, decât cu frate-meu.” (p. 12); „– Dar cred c-am vorbit prea mult, frați dragi – zise papa plecând sfielnic ochii –, răpindu-vă din timpul ce vi se cuvenea pentru odihnă, căci bănuiesc că nu v-a fost lesne să treceți, până s-ajungeți aici, atâtea *văi, coline, munți, țări, eresuri, sisteme.*” (p. 324-325), prin apartenența la o locuțiune sau la o îmbinare liberă de cuvinte: „Căpitanul Georgios, tremurând ca varga, *trase puntea, trase ancora și trase cu coada ochiului spre necredincios.*” (p. 349) sau prin sferele semantice și prin perspectivele diferite pe care le presupun: „Pe lângă ei, mulțime de popor din *Armenia, Anatolia, Atlantida* trece [la Stambul] *cu daravere, cu cămile, cu chefir.*” (p. 49); „Dar Broanteș nu-l auzea. Noaptea dormi greu, zvârcolindu-se și visând că era când Dante, când mitropolitul Dosoftei. Bâiguia prin somn, cerând mereu *apă și Cetatea Albă.*” (p. 82); „Desena cu un bețișor *triunghiuri, cerculețe, mulțimi vide, răfuști.*” (p. 242); „Pe lângă ei, în Piața San Marco treceau grăbiți *târgoveți cu coșuri, pictori cu rame și femei cu pistrui.*” (p. 220); „Pe scurt, trebuia până-n zori să ies din palat și să mă duc unde-oi ști, că dimineața venea Sima-Vodă în locul meu și trebuiau să se schimbe *așternuturile, perdelele și câțiva boieri.*” (p. 277); „*Igrasia, umezeala, condensul, inundarea subsolurilor, bulele papale* îi secerau pe capete [pe bătrâni la Veneția].” (p. 214); „E vremea cuvintelor de rezervă, a epitetelor scoase din pachetele mici de plastic, a verbelor care se conjugă numai la trecut, cu precădere la mai-mult-ca-perfect, a propozițiilor simple formate din *subiect, predicat și lector.*” (p. 219). Intenția zeugmei e adesea ludică (apropiată de cea a calamburului), efectul e de multe ori de surpriză: „(viziriul) – Știți voi câte rapoarte, câte misive, câte înscrisuri trebuie să citesc zilnic? Și dacă le-ați vedea cum sunt scrise! Când le citesc, am senzația că noi cucerim numai popoare indo-europene. Virgulele sunt puse aiurea, *subiectul se-acordă cu câte-un grup de boieri mai mari, frazele sfârșesc invariabil cu apelul la mazilire.*” (p. 53); „– Departe de noi gândul că ați putea să dormiți sub cerul liber – răspunse cuviincios spătarul Vulture. – Totodată – urmă Barzovie –, m-aș îndoi eu însumi de propria înzestrare de domn dacă, nesimțitor din pricina rangului meu, aș lăsa-o afară pe această firavă domniță, *pradă fânțarilor și altor diverse averse posibile.*” (p. 206). Ca și în alte jocuri de cuvinte, se mizează pe plăcerea cititorului de a descoperi, dincolo de uniformitatea sintactică, răsturnarea semantică.

Intenția parodică și efectul ironic sunt susținute și sub aspect lexical, scriitorul combinând diverse registre lingvistice: „cazaci trosnindu-și *fălcile a spleen*” (p. 35); „*celestă harababură*” (p. 35); „soarele trecu încet, *inexorabil* în crucea amiezii” (p. 71); „Noi, adică eu, Vodă și Broanteș, ne-om duce, conform tradiției, la Stambul, să vedem dacă se poate *mișcula* ceva-cumva cu domnia.” (p. 26); „Atât au, vin, muzică și pretenții. De-aia i-am și *bușit* așa ușor.” (p. 333); „Turcii sunt ca femeile: nu te iartă nici mort. Dar n-ar strica *să le tragem clapa.*” (p. 120); „– *Nu trageți, tovarăși!* – strigă repede Vulture. Suntem oameni buni! – *Mucles!* – urlă la el o tufă mai mare. Aici vorbești când ești întrebat! Ce cătați pe pământurile noastre? – Pribegim, spuse spătarul Vulture. Nu te lua după cum arătăm, căci soarta noastră fuse crudă astă dată. Suntem fețe mari, boierești. Du-ne la mai-marele tău. Tufa foșni nehotărâtă: – *Ascultă, băi arătare, dacă minți și dacă nu ești ce sugerezi că ești* și-l tulbur degeaba pe han, și-a plânge iapa de milă.” (p. 17). Autorul a inserat în text, pe lângă lexeme specifice unei narațiuni istorice – *cazaci, domnie, a pribegi, boieri, fețe mari, han* – și elemente contrastante stilistic: *tovarăș* (termen oficial de adresare între comuniști), *mucles*

„gura!”, *a mișcula, a buși, a trage clapa* (elemente argotice), *spleen, celest, inexorabil, a sugera* (neologisme).

Efecte umoristice se obțin și prin alăturarea, în contrast, a registrului regional cu cel modern, neologic, în secvența în care un personaj, Parnasie, povestește cum a văzut niște „sfînți”: „– Unu’ a zis, parcă-l aud și acum: «Oare unde dracu’ am nimeritără noi?»». Iar celălalt a zis: «Stai puțin să aflu coordonatele».” (p. 41). În alte situații, contrastul stilistic este realizat prin inserarea elementelor neologice în exprimarea unor personaje din secolul al XVII-lea, procedeu prin care se marchează acronia. Iată cum conversează, de exemplu, sultanul turc, „viziriul” său și un fost domn al Moldovei: „– Așa e, ai dreptate, dragă Barzovie, n-ai fost un domn rău, ai dat randament. Și totuși, te-am mazilit, nu mai încape îndoială.” (p. 52); „– *Extraordinar!* – nu se putu abține sultanul. Ce vremuri! Carevasăzică, dacă până și niște oameni atât de drăguți ca dâșii sunt maziliți, atunci în cine să mai ai încredere? Și de ce nu le-ai adus numai capetele? – se interesă el întorcându-se spre viziriu. – *Am vaga senzație* că sunt nevinovați – răspuse viziriul.” (p. 60-61). Un alt personaj, o aristocrată poloneză scăpătată, se exprimă în aceeași manieră: „– Venerabile Piotr – spuse doamna Potoțki către majordom –, te rog, adu-ne trei gemuri însoțite de apa *aferentă*.” (p. 175). Și Barzovie-Vodă este „silit” uneori de către autor să vorbească atemporal, neologic: „– Cu femeile e altceva – răspuse grav Barzovie. Femeile trebuie stârpite de mici. – Vai de mine, Măria Ta! – răsă spătarul. Cum să stârpești femeile?! – M-ați înțeles greșit – zise Barzovie-Vodă. Nu e vorba de *a le elimina* pur și simplu prin *violență*, pe care de altfel o *detest*, ci, *printr-o acțiune tenace, inteligentă, de lungă durată, de a le cantona în zonele vaste ale culturii minore*, cum sunt tricotatul, cusutul, cârpitul.” (p. 195)

Și în discursul naratorului, care imită stilul romanelor istorice „clasice”, cum ar fi cele sadoveniene, apar inserții neașteptate, cu efecte parodice: „Dacă bine ții minte, mărite Cetitoriule – și nu vedem ce te-ar împiedica să-ți aduci aminte: *memorie distributivă ai, cult ești, autodidact devii* –, pe cuviosul Metodi și pe mai tânărul frate întru credință Iovănuț i-am lăsat în Moldova, ascultând povești la ceas de taină...” (p. 63); „Ciocănitorea ciocănea copacii în căutarea omizilor, încercând să prevină *infestarea țesuturilor lemnoase*. Sevele urcau neabătut prin rădăcini, trunchiuri, crengi, iar *la nivelul celulei vegetale, sub acțiunea clorofiliei, plantele sintetizau pe deplin substanțele organice din bioxidul de carbon și din săruri minerale*.” (p. 72 – inserție de limbaj științific); „Intraseră cu toții în lumea viselor, *fiecare după puterile lor, de la fiecare după capacități*.” (p. 241 – slogan din perioada comunistă).

Reciclând parodic un interogatoriu polițist, Ioan Groșan realizează o secvență amuzantă pentru cititor, combinând și aici diverse registre și elemente lexicale specifice acestora: „– *Numele și prenumele* – zise turcul. – Barzovie Petre – răspuse Vodă. – *Vârsta?* – 53. – *A câta domnie?* – A doua – răspuse Barzovie. – *De ce-ai fost mazilit* prima oară? – Nu știu – zise Barzovie. *Ramza-Pașa ridică ochii de pe firman:* – Nu pot scrie asta. Trebuie să fi fost o cauză. *Ai plătit tributul?* – Până la ultimul *sfanț* – răspuse Vodă. *Te-ai înțeles cumva împotriva Porții cu leșii, cu moscalii?* – Nici *pomeneală* de așa ceva! – zise Barzovie. – *Atunci ce să fi fost?* – medită turcul, rozând un capăt al penei. Când zici c-ai fost mazilit? – Anul trecut, în octombrie – răspuse Vodă. Turcul socoti ceva pe degete, apoi spuse: – *Ai dreptate, n-ai făcut nimic. Ai fost mazilit preventiv.* Din cinci în cinci ani, în fiecare octombrie, facem maziliri dintr-astea. Ai avut ghinion, dar bine că te-ai întors. *Semne particulare?* – N-am – zise Barzovie. – *Ești cam gras – îl cântări turcul din priviri. Să mai slăbești. (...)* *Semnează aici și domnie ușoară.*” (p. 305-306).

Rezultatul acestor jocuri de limbaj este, în mod firesc, un hipertext polifonic, în care singurul principiu ordonator este conștiința ludică a agentului parodiant și competența sa parodică.

BIBLIOGRAPHY

Hoinărescu, Liliana, 2006, *Structuri și strategii ale ironiei în proza postmodernă românească*, București, Academia Română.

Mușat, Carmen, 2002, *Strategiile subversiunii. Descriere și narațiune în proza postmodernă românească*, Pitești, Editura Paralela 45.

Parpală, Emilia, 2006, *Introducere în stilistică*, Craiova, Editura Universitaria.

Rogosievici Deaconu, Nicoleta, Tehnica citării – parodia discursului descriptiv. *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, de Ioan Groșan, în *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română, II, Secțiunea Pragmatică și stilistică*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 297-306.